

Драгана В. Станковић
<https://orcid.org/0000-0003-3446-7787>
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању
Катедра за језике и књижевност

УДК 811.163.41:366-053.6(497.11 Врање)
DOI [10.46793/Uzdanica23.1.023S](https://doi.org/10.46793/Uzdanica23.1.023S)
Оригинални научни рад
Примљен: 31. октобар 2025.
Прихваћен: 5. март 2026.

МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГОВОРА МЛАЂЕ ВРАЊСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ¹

Айспиракџи: У раду се разматра реструктурирање морфолошког система говора млађе врањске популације под утицајем стандардног језика. С обзиром на велику изложеност говора младих стандардном језику и интензивно варирање дијалекатских и стандарднојезичких облика услед интерференције стандарда и дијалекта, циљ истраживања је да се опишу морфолошке карактеристике говора деце од 5 до 14 година и уоче опште тенденције развоја морфолошког система врањског говора. Квалитативна и квантитативна анализа указује на интензивну варијабилност облика морфолошких црта и постепено реструктурирање морфолошког система. Међу испитиваним морфолошким дијалектизмима најстабилнији је аналитички футур, док је аналитичка компарација најподложнија замени стандарднојезичким обликом. Сprovedено истраживање показује да се морфолошки систем говора младих развија у правцу успостављања стандарднојезичких морфолошких облика.

Кључне речи: морфолошки дијалектизми, врањски говор, говор младих, урбана дијалектологија.

1. УВОД

У интеракцији дијалекта и стандардног језика у дијалекатском систему настају промене које у различитој мери захватају поједине језичке нивое. Како је говор младих највише изложен утицају стандарда, те промене су најинтензивније и највидљивије управо у њиховом говору. Интерференција стандарда и дијалекта у говору млађе популације условљава варијабилност језичких црта и наизменичну употребу дијалекатских и стандарднојезичких облика. Због тога говор младих није типично дијалекатски маркиран: у њему

¹ У раду су представљени резултати једног дела истраживања, спроведеног за потребе израде докторске дисертације под називом *Говор врањске деце ђордијанској и школској узрасној – социјалистички јерискиј*, одбрањене на Филолошком факултету у Београду 2. 7. 2018. године.

се преплићу елементи различитих варијетета, под утицајем вртића, школе и медија приближава се језичком стандарду, а одликује га и изражена диглосивност – прилагођавање језичког израза ситуацији, саговорнику и теми. Такав идиом је динамичан, подложен променама и носи трагове и дијалекатских и стандарднојезичких црта, што омогућава увид у правце развоја дијалекта.

Из тог разлога пажњу истраживача све више привлачи говор младих, посебно у урбаним срединама призренско-тимочког подручја. Разматрају се варијације између стандарда и дијалекта на различитим језичким нивоима, диглосивно понашање младих, склоност ка хиперкорекцији и ставови према дијалекту. Овакав приступ заснива се на анализи спонтаног говора, учесталости дијалекатских црта и утицају социјалних параметара и комуникативних ситуација.²

Бројне теорије настоје да објасне механизме језичког развоја, полазећи од различитих теоријских претпоставки. Иако га тумаче из различитих перспектива, три најпознатија приступа – нативистички (Чомски 1972), когнитивистички (Pijaže 1988) и социокултурни (Vigotski 1977) – сагласни су у томе да дете поседује унутрашње потенцијале за језик, које развија постепено и систематично у одређеном језичком окружењу.³ Сходно томе, језички развој можемо посматрати као стваралачки процес условљен урођеним способностима, општим когнитивним сазревањем и социјалном средином.

За нас је посебно значајна социокултурна теорија Лава Виготског, према којој се језик усваја у социјалној интеракцији. Граматичке форме носе и социокултурне вредности које се усвајају заједно са формалним својствима, при чему се стичу не само граматичке већ и социјалне компетенције. Граматичке структуре са већом социјалном вредношћу постепено се интегришу у језички систем детета. Деца формирају одређене конструкције у зависности од њиховог социокултурног значаја. Тиме истраживачи социокултурне оријентације доказују утицај језичке социјализације на граматички развој деце (Mirić 2006: 24).

Слично томе, принципи варијационе социолингвистике Вилијама Лабова указују на то да деца усвајају различите језичке варијанте у зависности од социјалног контекста и престижа варијанте. Варијантност омогућава детету да овлада како граматичким тако и социјалним нормама језика. Она није случајна, већ системска и социјално условљена. У условима коегзистенције дијалекатског и стандардног модела, деца активно реконструишу граматички систем у складу са језичким инпутотом и социјалним окружењем, што се

²О степену испитаности говора младих на призренско-тимочком говорном подручју и литератури в. Stanković 2023.

³О теријским приступима усвајању језика в. Mirić 2006.

огледа у варијабилности језичких облика и појавама прекључивања кодова (Labov 1966, 1976).

Полазећи од чињенице да је говор младих поуздан индикатор језичких промена, у претходним истраживањима (Станковић 2020, 2021, 2022) бавили смо се употребом падежних и фонетских дијалектизама у говору младих Врањанаца, као и местом нагласка речи. Резултати упућују на значајно реструктурирање падежног, фонетског и акценатског система. У овом раду наставља се истраживање говора младих на истом узорку деце узраста од 5 до 14 година, при чему се фокус помера на морфолошки систем.

Приликом истраживања морфолошког система у говору младих Врањанаца одабрали смо пет морфолошких карактеристика типичних за врањски говор, тзв. маркера, које сваки носилац овог говорног типа поседује у свом говору: заменице и прилоге с финалним *j*, *ja* (*кој*, *онија*, *овакој*), специфичне енклитичке облике заменица (*ћу*, *ву*, *ћи*, *ни*, *ви*), аналитичку компарацију, треће лице множине презента с наставком *-в*, аналитички футур.

Циљ нашег истраживања је да се опишу морфолошке карактеристике говора млађе врањске популације и тиме уоче опште тенденције развоја морфолошког система врањског говора.

Ради остварења наведеног циља, постављена су два истраживачка задатка:

1. утврдити и описати све варијабилне облике анализираних морфолошких карактеристика говора младих Врањанаца;
2. утврдити фреквентност употребе морфолошких дијалектизама.

Анализирани су транскрипти спонтаног разговора који је истраживач водио с испитаницима на дијалекту о различитим темама блиским испитаницима⁴. Како је говор наших испитаника изложен утицају школе, вртића и медија, код свих њих је долазило до прекључивања кодова – дијалекатског и стандарднојезичког. У транскрибованом материјалу издвојене су одговарајуће морфолошке карактеристике и анализирани њихови варијабилни облици.

Квалитативном анализом описане су морфолошке црте и њихове варијације, уз осврт на морфолошки систем врањског (Белић 1999; Барјактаревић 1965) и околних говора – бујановачко-прешевског (Барјактаревић 1966), пољаничког (Стевановић 1969), горњопчињског (Јуришић 2009), прешевског (Трајковић 2016). Описи ових говора засновани су на говору старијих испитаника, у складу са принципима традиционалне дијалектологије,

⁴Детаљан опис методологије истраживања – структура узорка, начин прикупљања грађе, околности вођења разговора с испитаницима, тематика разговора и сл. в. Станковић 2020: 52; 2021.

што нам је пружио увид у дијалекатско стање, које старији у већој мери чувају, али и у промене које се јављају на генерацијском нивоу. Квантитативном анализом, израчунавањем индекса фреквенције (ИФ), утврђена је фреквентност дијалекатских облика морфолошких карактеристика.

Посматрањем варијација морфолошких црта и утврђивањем фреквентности њихових дијалекатских облика добићемо увид у њихову заступљеност и (не)стабилност.

2. КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА КОРПУСА

Пратећи морфолошке карактеристике у говору млађе врањске популације уочили смо интензивно варирање дијалекатских и стандарднојезичких облика. Испитаници показују тенденцију замене дијалекатских облика стандарднојезичким, што доводи до појаве бројних дублетних форми. Због несигурности и недовољног познавања стандарднојезичке норме, у процесу преласка са дијалекатског на стандардни облик настају и хиперкорективни и хибридни облици.

У приказу грађе, из формалних разлога навођен је део корпуса, илустративни примери на основу којих се изводе закључци. Потврде којима се илуструју забележени облици разврстане су у две групе: а) дијалекатски облици, б) стандарднојезички облици.⁵

2.1. ЗАМЕНИЦЕ И ПРИЛОЗИ С ФИНАЛНИМ *Ј*, *ЈА*

Дијалектолошка литература бележи многобројне неличне и показне заменице, као и прилоге с партикулом *ј*, *ја* (*кој*, *онија*, *овуј*, *џој*, *џуј*, *овакој* ...)⁶. У говору наших испитаника паралелно се јављају и облици без партикуле. Међу заменицама потврђени су следећи облици: *кој/ко*, *овија/ови*, *џија/џи*, *онија/они*, *овај/ова*, *џај/џа*, *онај/она*, *овуј/ову*, *џуј/џу*, *онуј/ону*, *овеј/ове*, *џеј/џе*, *онеј/оне*, *овој/ово*, *џој/џо*, *оној/оно*, *овија/ови*, *ови*; *онија/она*, *она*.

Наводимо део грађе:

а) *овија* данови; *кој* ће победи од *џија* Покемон; *онија* пензионери; наставница *овај* из ликовно; *џај* награда; *онај* животиња; у *овуј* кутију; у *џуј* игрицу; од *онуј* кућу; *овеј* на лишће (бубе); *џеј* жене; наочаре *онеј*; *овој* на Косово; до *џој* место; преко *оној* језеро; *овија* коњићи; *онија* огледала;

⁵ У екскерпираним примерима из грађе место нагласка акцентогених речи бележи се знаком ' , којим се у дијалектолошкој литератури обележава експираторни акценат, својствен свим говорима призренско-тимочке области, а анализирани морфолошки облици истичу се италиком. Ради уједначавања, овим принципом приказани су и остали примери из литературе.

⁶ О настанку ових облика в. Белић 1999: 287.

б) *ко* хоће; *ови* остали предмети; *џи* пингвини; *они* гормити; *ова* с торбицу; *џа* приредба; *она* девојчица са наочаре; у *ову* зграду; на основу *џу* збирку; у *ону* књигу; *ове* чизме; од *џе* игрице; међу *оне* лоптице; лепша од *ово* цвеће; из *џо* село; с *оно* дрвено јајце; код *ови* коњићи; од *ови* каменчики; у *она* камења.

Према налазима истраживача, у Врању и околини могу се чути, поред наведених, и следећи облици: у говору Врања *оније* (м. р.), *оним* (ж. р.) (Белић 1999: 289, 315); *овиј*, *овеја* (м. р.), *овијам*, *џијам*, *онијам* (м. р. с дативним значењем), *овија* (ж. р.) (Барјактаревић 1965: 51); у пчињском говору *оваја*, *џаја*, *онаја*, *овија*, *џија*, *онија*, *овеја*, *џеја*, *онеја*, а понекад и *џџ* за облик женског рода (Јуришић 2009: 157); у прешевском говору – *некој*, *никој*, *ники*, *свак*, *свакој* (м. р.), *нешџа*, *нишиџо*, *свашиџо* (Трајковић 2016: 445–447). Наведених облика нема у говору наших испитаника.

Међу прилозима забележени су облици *зайџој/зайџо*, *овакој/овако*, *џакој/џако*, *онакој/онако*, *џуј/џу*:

а) он је *зайџој* најглавнији; има *овакој* на први клик; *онакој* се помери; *џакој* по ујку (га зову); *џуј* има бисери;

б) *зайџо* што сам била код баку; морало је *овако* за родитељи; *џако* је Љиља урадила; ишли *онако* заједно; *џу* је била кафана.

Стандарднојезичка флексија доприноси очувању заменичких облика без партикуле – уз стандарднојезички падежни облик заменички облик је углавном без *ј*, *ја*:

трчи са *оне* стране; сад ћеш код *џе* тете; *ове* суботе идем; са *ове* стране; прекопута *џе* жуте куће; био *џе* године; поред *оне* беле линије; *ове* године; од *ове* учионице тамо.

Само у једном примеру бележимо заменицу с партикулом уз стандарднојезички облик генитива: да ли сам са *џеј* стране или с *овеј*.

Утицај стандардног језика видљивији је код облика сложених с *ко* – *свако*, *неко*, *нико*, *ионако*:

спавамо *свако* у своју собу; *неко* је у средину; *нико* не прилази до кавез; ја *ионако* нисам на час.

Наведене заменичке и прилошке облике испитаници су употребили само у стандарднојезичком облику⁷.

⁷У дијалектолошкој литератури о говору врањског краја налазимо следеће дијалекатске облике именичких заменица: *неки*, *ники*, *никој* (Белић 1999: 290–291); *никој*, *свакој* (Барјактаревић 1966: 194); *некој*, *никој*, *ники* (Стевановић 1969: 414); *некој*, *никој*, *свак*, *свакој* (Јуришић 2009: 152–153). Д. Барјактаревић наглашава да се у говору Врања „код свих ових заменица примећује велико колебање и превирање” (Барјактаревић 1965: 51).

2.2. ЕНКЛИТИЧКИ ОБЛИЦИ ЗАМЕНИЦА

У дијалектолошкој литератури о говору врањског краја забележене су разноврсне заменичке дативне и акузативне енклитике: *ву*, *џу*, *ју*, *у*, *во*, *јој*, *вој*, *ни*, *ви*, *не*, *ве*, *џи*, *џим*, *им*, *и(х)*, *иј*, *си* (Белић 1999: 276–286; Барјактаревећ 1965: 49–50; Стевановић 1969: 414; Јуришић 2009: 134–150; Трајковић 2016: 430–444).

У ексцерпираној грађи потврђене су следеће заменичке дативне и акузативне енклитике са дијалекатским и стандарднојезичким обликом у конкурентији: *ву*, ређе *џу/јој*, *ни/нам*, *ви/вам*, *џи/им*, *си* (у дативу), *џу/је*, *не/нас*, *џи/их* (у акузативу). Наводимо део грађе:

- а) свиђа *ву* се ова; још није почео да *џу* расте стомак; лепив *ни* се по косу; оћеш да *ви* дам птицу; не *џи* казујем (датив);
да *џу* обојим; изведе *не* на физичко; она *џи* успавала (акузатив);
- б) рекли су *јој* тамо; све су *нам* узеле; ће *вам* падне мука; ја сам *им* рекла (датив);
не чувамо *је*; извлачи *нас*; ја *их* не пипам (акузатив).

Паралелну употребу енклитика *ву* и *џу* у дативу бележе и А. Белић (Белић 1999: 282–283) и Д. Барјактаревећ (Барјактаревећ 1965: 49) у врањском говору. В. Стевановић сматра „да је облик *ву* искључиво за значење датива, а *џу* за акузатив” (Стевановић 1977: 61). У пчињском говору М. Јуришић наводи само *ву* у дативу и *џу* у акузативу (Јуришић 2009: 145). Такво стање забележено је и у прешевском говору (Трајковић 2016: 435–436), као и у говорима северне Македоније (Видоески 1962: 166–168; 1998: 98).

Енклитике *ни*, *ви* су искључиво дативне, а *не*, *ве* акузативне. Међутим, А. Белић (Белић 1999: 278–279) и М. Јуришић (Јуришић 2009: 139–140) наводе примере с енклитикама *ни*, *ви* и у акузативу.

Према постојећој литератури, у околини Врања се могу чути, поред енклитичког *џи*, и облици *им*, *џим*, *ни* у дативу и *и(х)*, *иј* у акузативу (Барјактаревећ 1966: 201; Стевановић 1969: 414; Јуришић 2009: 147). Таквих облика нема у говору младих.

Услед хиперкорекције, један испитаник је акузативну енклитику *је* употребио у дативном значењу: „да *је* не буде хладно, да *је* не буде вруће”.

Дативна енклитика *си* повратне заменице *себе* врло је честа у говору наших испитаника. Најчешће се употребљава незаменички, као речца:

- ја *си* се изиграм; она *си* сама уђе у кућицу; па *си* зовем мацу и она *си* дође; прича *си* на врањански.

Нема ниједног забележеног дијалекатског облика акузативне енклитике *ве*. Од осам забележених примера са стандарднојезичким обликом *вас*, у четири примера има форму персирања:

зато што ће *вас* украсти; јер ће *вас* убити; хоће да *Вас* лаје да *Вас* поздрав; ја сам *Вас* видео; да *Вас* не лажем; ја да *вас* водим по пречице; не дира *вас*.

Енклитика *џи* јавља се и у позицији генитива: „тунека *џи*”; „знаш колко *џи* имам”.

Енклитички заменички облици врло су чести у егзистенцијалном типу реченице и у реченичним структурама с презентативима *ево*, *ено*:

- а) нема *џу* туј; има *џи* на Хепи; видели да *џи* нема;
ено *џу* доле; ево *џу* горе; ево *џи*; еве *џи* на слику;
б) и нема *је* више; има *их* различити; ево *их*;
ево *је* у вртић; ето *је*.

Утицају стандарда одолевају удвојени заменички облици:

- тој цвеће *ву* гаје на *њу* даја; на *насни* је досадно; па *џи* пробушим на *њи*
плафон (датив);
њу *џу* стра да плива; да *њи* не би *џи* отерали (акузатив).

Како наведени примери показују, истовремена употреба дужег и краћег заменичког облика потврђена је и у дативу и у акузативу.

2.3. АНАЛИТИЧКА КОМПАРАЦИЈА

Сви дијалектолози који су проучавали говор Врања и околине бележе аналитичку компарацију придева као једну од доминантних балканистичких језичких црта (Белић 1999: 299; Барјактаревић 1965: 52; Стевановић 1969: 416; Томић 2007: 200; Јуришић 2009: 180–181; Трајковић 2016: 466–468), са присуством синтетичких облика који представљају, према речима истраживача, уплив из стандардног језика. Поред аналитичких и синтетичких облика компарације, Барјактаревић бележи у прешевско-бујановачком и врањском говору и облике у којима речца *џо* долази на синтетичку форму: *џоболџи*, *џолейџи*, *џовиџи*, *џо болџу*, *џо јачу* (Барјактаревић 1966: 205; 1965: 52)⁸. Констатирујући три форме компарације, он наглашава да „сама неуједначеност у поређењу напомиње да аналитичност није једина форма поређења како у прешевско-бујановачкој зони тако и на ширем подручју јужноморавског горног типа” (Барјактаревић 1966: 205).

У говору наших испитаника синтетички облик конкурише аналитичком:

⁸ Ову форму компарације Д. Барјактаревић објашњава на следећи начин: „Пошто се поред старе форме поређења, у каснијем животу ових говора, развила, односно учврстила аналитична форма помоћу речце *џо*, дошло је до комбиновања двеју система” (Барјактаревић 1966: 205).

а) ово је *подебело*; ова ми се чини некако *поружна*; оћу једну *полену* (девојчицу) да нацртам;

кенгури *најслајки*; *најлепо* ово; седам боје има *најшарено*;

б) мој *млађи* брат а ја сам *старија* од њега и *већа* од њега; коса ву је оваква, нешто овако, *шамнија*; зато што је он *виши*; да буде *папетнија*; купили онако *озбиљнији* (ролери);

баш су нам нашли *највећи* део; али то је овај *најновији* филм; задатак имам *најтежи*; он је *најстрашнији*.

Аналитичку форму задржавају придеви с другим дијалекатским цртама:

- са полугласником у основи: *поћњанк*, *поћњанко*; *најћњанко*;
- код лексичких дијалектизама: *по толема*; *нај толема*, *нај малецка*, *најубаво*.

С друге стране, стандарднојезичке лексеме, као што су *забаван*, *занимљив*, *креативан*, *машиновић*, *нормалан*, *омиљен* употребљене су једино у стандарднојезичкој форми, чиме доприносе стабилизацији синтетичке форме.

Забележили смо и облике у којима, у процесу компарације, долази до аналошког уопштавања дијалекатског префикса *по* на стандарднојезички, синтетички облик: *повећа*; *појачи*; *поружније*, *пошареније* (уп. дијалекатске облике *повелика*, *појака*, *поружна*, *пошарено*). Ова форма има шире територијалне домете, а продире и у стандардни српски језик, али без поредбеног значења⁹.

Специфичан је и облик суперлатива у којем је речца *нај* дошла на аналитички облик компаратива: *најпоћњанко* (уп. дијалекатски облик *најћњанко*). У овом примеру дошло је до аналошког уопштавања обрасца у процесу компарације – стандарднојезички суперлативни образац *нај* + *компаратив* примењен је на дијалекатски образац *нај* + *позитив*.

⁹ Овакви придевски облици својствени су и новоштокавским говорима – А. Пецо их бележи у говору источне Херцеговине (Пецо 1964: 146), а Р. Павловић у говору Раче Крагујевачке (Павловић 1982: 31–32). Има их и у бугарском језику (Младенов 1979: 271). В. Станишић наводи облике: *повисок*, *помаг*, *почес*, *пошар*... и наглашава: „Ти примери најчешће губе поредбени смисао па имају значење *прилично висок*, *досића чеси*... и зато могу да се направе и од компаратива: *повишли*, *помаћи*, *поћући*... и од суперлатива: *помајућише жиио*, *помајући кукуруз*, *помајвредније гејје*” (Станишић 1985–1986: 257). У *Речнику српског језика* Матице српске (Речник 2007: 937) уз префикс *по-* стоји следећа одредница: „у придевским и прилошким твореницама ублажава значење основне речи: *прилично*: подобар, повелик”. О различитим тумачењима значења речце *по* уз облике компарације в. Пецо 1964: 146.

Млади компарацију придева, нарочито када се то од њих експлицитно захтева¹⁰, врше и уз помоћ прилога *више* / *највише*, *мање* / *најмање* и основног облика придева и прилога или облика компаратива придева и прилога:

више ми је *леја*; *више* је *окрујло*; *највише* *шарено*; *највише* *дебело*; *највише* је *јамейна*; *највише* *занимљива*;
мање *дебело*; *најмање* *дебели*; *најмање* *лей*; *најмање* *шарено*;
више ми је *згодније*; *више* *шареније*; *највише* *шира*¹¹.

Утицај стандарднојезичког модела највидљивији је у компарацији прилога. Наиме, у експерпираној грађи налазимо само један аналитички облик компаратива прилога *јефџиин* – „*јојефџиино* смо га платили”. Остали облици компаратива односно суперлатива употребљени су у стандарднојезичком облику:

морамо *брже* да стављамо храну; *раније* смо се играли; *згодније* да се боји с темпере; *скочио најдаље*; *најлепше* цртам; *најчеише* долази увече.

Међу њима већи број јесу лексеме из стандардног језика: *инијересанијније*, *комџикованије*, *кулџиурније*, *оџиџијеније*, *свечаније*, *најверовајније*, *најинијересанијније*, које су утицале на стабилизацију компарације прилога.

Несигурност у употреби синтетичких облика ипак постоји, на шта указују следећи облици компаратива односно суперлатива:

гебџија, *дебелија*, *средњија*, *танкије*; *најдебелији*, *најдебелија*, *најдебелије*, *најтанкије*, *најтањије*.

У наведеним примерима дошло је до аналошког уопштавања стандарднојезичког наставка *-ији*.

Облици *вишџи*, *вишџа*, *сџирџији*, *црнији*; *највишџа* могу се чути на ширем подручју српског језика, у свакодневној комуникацији и језику електронских медија, одакле су ушли и у говор наших испитаника.

Нисмо забележили компарацију других врста речи, својствену говори-ма ове дијалекатске области¹².

¹⁰Од испитаника се тражило да пореде особине својих другара у разреду и особине разних појава на припремљеним цртежима.

¹¹В. Пјанка указује на спорадично постојање оваквог перифрастичног, описног степеновања уз помоћ прилога у македонском и бугарском језику, али и другим словенским језицима, па и српском. Ова врста компарације, по њеном мишљењу, пружа могућност степеновања „ин минус” – *више* / *мање*, *највише* / *најмање* (Пјанка 1985–1986: 100–101).

¹²Дијалектолози су забележили следеће облике у говору Врања и околине: *јо не се саџило* (Белић 1999: 299); *најјунак*, *најлојов* (Барјактаревић 1965: 52); *јо човек*, *јо рабџи* (Стевановић 1969: 416); *јо љазда*, *нај љазда*, *најјрва*, *јо се дрџи*, *јо каже*, *јо сџремамо* (Јуришић 2009: 181); *јо не имџије*, *нај нема лек*, *јо на крај*, *јо доњеџа* (Трајковић 2016: 468).

2.4. НАСТАВАК -В У ТРЕЋЕМ ЛИЦУ МНОЖИНЕ ПРЕЗЕНТА

Наставак -в у трећем лицу множине презента је једна од особина по којој се призренско-јужноморавски дијалекат одваја од сврљишко-заплањског и тимочко-лужничког (Белић 1999: 337–338), а својствен је и призренском и још неким јужнометохијским говорима (Реметић 1996: 500; Младеновић 2002) и говорима северне Македоније (Видоески 1962: 197, 199; 1998: 67)¹³.

У говору наших испитаника у трећем лицу множине презента варирају дијалекатски наставак -в и стандарднојезички наставци -у, -ју, -е:

а) и онда ти ту *сѣјавив* нешто; *одев* на Дунав и *йрејливав* га Дунав овако; кад девојчице *узмев* нешто друго; *йривлачив* магнети;

б) оно за кромпири да *се зѣњечкају*; *кажу* да је погодила петнес; *живе* до Бели мост; *йочну* одма да *једу*; девојчице из мог тима *узму* лопту.

Ексерцирани примери с наставком -в показују да је граматичка основа у трећем лицу множине презента изједначена с граматичком основом у осталим лицима по обрасцу 3. л. мн. = 3. л. јд. + в (Реметић 1996: 500), и то без изузетка: *борив се, живив, извозив, лејив, мислив, носив, йлашив се, радив, седив, йражив, улажив*¹⁴.

У говору Пољанице и Пчиње код глагола који се у трећем лицу јединине презента завршавају на -и, у трећем лицу множине презента наместо очекиваног -ив налазимо -ев: *држев, јурев, файѣв* (Стевановић 1969: 419); *болев, држев, живев, исйраѣв, рабоѣв, сѣојев* (Јуришић 2009: 204). Неколико таквих примера забележио је и А. Белић у Врању: *седев* (213), „ни ву се очи *видев*” (283), „како да не се *бојев* паше” (403), „па почели људи *саве*” (408) (Белић 1999). Тенденцију генерисања завршетка -ев бележи и Т. Трајковић у прешевском говору (Трајковић 2016: 483–484).

У трећем лицу множине презента А. Белић је у врањском говору забележио несложно *ц* / *у*¹⁵: *чекац, обесец, загадец, диѣнец, йођец, йлачец, раснец, седец, молиц, носиц, йврдѣц, цедиц и йоѣинеу, удачеу, закачеу, носеу, оцечеу, доодеу, нећеу, чинеу* (Белић 1999: 147–148). Наша грађа показује пуну артикулацију гласа *в* на месту несложног *ц*.

У анализираном говору друге дијалекатске црте утичу на очување наставка -в:

- *хв > ф*: *фалив се*
- полугласник у основи: *йомьсѣив се*

¹³О фонетском процесу добијања -в (<ц, у) в. Белић 1999: 338.

¹⁴Изједначавање граматичке основе у свим лицима презента, тј. уопштавање основинског вокала својствено је и неким јужнометохијским говорима (Реметић 1996: 500; Младеновић 2002) и говорима северне Македоније (Видоески 1962: 198; 1998: 66).

¹⁵То је специфичан билабијалан глас који може бити потпуног или непотпуног образовања, или може потпуно нестати (Белић 1999: 145).

- измењене глаголске основе: *донесујев*, *йокакав се*, *йуиийив*, *сијјев*, *украднєв*, *бејав*, *заокрећав*
- *-йри > -йре*: *йрейиснєв*
- лексички дијалектизми: *собував се*, *йейав (се)*, *йројкав*, *уалив*, *иска-рујев*, *мунєв се*.

Само у неколико примера овог типа употребљен је стандарднојезички наставка: *йокакају се*, *йресобују се*, *йусіају*, *йейају се*. Ови примери представљају хибридне облике, у којима се дијалекатска основа комбинује са стандарднојезичким морфолошким наставком.

На интензиван утицај стандардног језика на дијалекат и колебања у говору млађе врањске популације указују хибридне конструкције: *сїремају се* да *сїавав*; *сїремају се* да *ручав*; *йокушавав* да *сакује*; *не смєв* да *видє*; *волє* да *бијєв*. У споју глагола у презенту и конструкције *га + йрезєнїй* као допуне, један облик је стандарднојезички а други дијалекатски.

Потврђени су и облици са аналошким уопштавањем наставка *-у*, настали у покушају да се дијалекатски наставак замени стандарднојезичким: *раду*, *скуйу*¹⁶. Облик *вучу* представља хибридни спој дијалекатске основе и стандарднојезичког наставка (уп. *вучєв*).

2.5. АНАЛИТИЧКИ ФУТУР¹⁷

За изражавање будуће радње наши испитаници користе три различите конструкције: а) дијалекатску конструкцију *ће + йрезєнїй*, б) стандарднојезичку конструкцију енкл. *йомоћни їлаїол хїейїи у йрезєнїйу + инфиниїив*, в) супстандардну конструкцију енкл. *йомоћни їлаїол хїейїи у йрезєнїйу + га + йрезєнїй*:

а) ја *ће* то *йрескочим*; дал *ће* *плачєи*; стварно ли *ће* ме *бијєи*?; тата *ће* ми *куйи*; сад *ће* *закаси*мо у вртић; *ће* *йойравим*о оцєне; *ћ-идєв* у золошки врт;

б) *биће* промоција; *наїравиће* хаос; *имаћємо* јєдну полицу;

ићи ћу са школу, зато што *ће* вас *украсиїи* неко; прво *ћємо* *чєкаїи* да доћємо;

в) па *ћу* ја *га* ти *насликам*; она *ће* да седи *кући*; тата *ће* да нам *наїрави* полицє; слєдєће годинє *ћємо* *га йравим*о у мојој садашњој соби распорєд; ми *ћємо* *га* *имам*о собу; а за овај други *ћєїє* мало *га се* *изненадићє*.

¹⁶Наставак *-у* у 3. л. мн. презента својствен је сврљишко-заплањским и тимочко-лужничким говорима (Белић 1999: 337–338), али га дијалектолози бележе и у неким призренско-јужноморавским говорима – у лесковачком: *молу*, *сєду*, *йєву*, *раду* (Михајловић 1977: 45), нишком: *болу*, *улазу*, *йомиру се*, *ћуїу* (Тома 1998: 209) и јужнометохијским говорима и шарпланинском говору Сирињића: *виду*, *носу*, *скуйу се*, *йражєу* (Младеновић 2002: 59). Такве облике А. Белић бележи и у Врању: *брану*, *јаву*, *йросу* (Белић 1999: 338).

¹⁷Више о футуру у говору млађих Врањанаца в. Stanković 2017.

Стандарднојезичку футурску конструкцију наши испитаници користе ретко за изражавање будуће радње. У спонтаној говорној ситуацији готово да и није потврђена. У највећем броју примера употребили су је када су причавали неки цртани филм или бајку или када су добили задатак да опишу будућу радњу приказану на цртежима. Међу забележеним примерима има и простих и сложених облика футура. Код једног испитаника бележимо облик *йагнуће*, који је настао у жељи да се употреби стандарднојезички облик.

Успостављање и стабилизација конструкције *йомоћни глагол хйеиши у йрезенију + га + йрезениј* на ширем подручју српског језика јесте последица врло динамичног процеса губљења инфинитива у контексту језичке балканизације. Ова конструкција је у експанзији у говорном и писаном језику у свим функционалним стиловима (Радић 2003: 136–137). Ову футурску конструкцију наши испитаници употребљавају када желе да се приближе језичком стандарду.

Конструкција *ће + (га) + йрезениј* представља „балканизованији облик” (Попов 1984: 40) у поређењу с претходном – у овој аналитичкој конструкцији помоћни глагол *хйеиши* изгубио је своју флексију и као партикула постао ознака за будуће време, док презент, као други део конструкције, исказује лице. Овај балканизам својствен је свим говорима призренско-тимочке говорне области, а познају га и косовскометохијски говори на широј територији (Радић 2004: 137–138). У говору наших испитаника у највећем броју примера употребљена је футурска конструкција *ће + йрезениј*, без везника *га*¹⁸, што представља последњи степен аналитизма футурске конструкције (Асенова 1989: 169). Само је један пример с везником *га* у другом лицу множине: *ће га се ипрамо*. Два испитаника употребила су конструкцију *ће + га + йрезениј* у трећем лицу множине, чиме је разлика између првог и трећег типа футурске конструкције неутрализована: *ће га будев*, *ће га киийив*, *ће га скачев*, *ће га се иправ*, *ће га дав*.

Остали истраживачи забележили су у говору врањског краја употребу ове футурске конструкције без везника *га*, али и с овим везником: *ће йијем*, *ће крагеш*, *ће викамо*, *ће йецав*; *ће га йијеш*, *ће га скийиаш*, *ће га берев* (Барјактаревећ 1965: 55); *ја ће се брину*; *ја ће га иду* (Стевановић 1969: 418); *ће седну*, *ће ги йраћам*, *ће га узнеш*, *ће гу дави*, *ће се кунемо*, *ће лизнев*; *ће с коња га идем*, што *ће га рекне* (Јуришић 2009: 208–209)¹⁹. Примери из Врања које А. Белић у *Дијалектима* наводи углавном су без везника *га*: *ће осебнеш* (169), *ће ву ойкрије* весеље (283), нешто *ће ги йравим* (402), *ће сегнемо*, *ће си йо-минемо*, *ће йражив* (407). Само је један пример с везником *га* и помоћним

¹⁸Белић сматра да је губљење везника *га* у будућем времену млађег датума (Белић 1999: 411). Од четири типа „velle-футура” у говорима југоисточне Србије, Тополињска наглашава да је тип „ја ће да пишем”, најслабије заступљен (Тополињска 1994: 152). Спорадично учешће везника *га* констатује и Радић у косовскометохијским говорима (Радић 2004: 139).

¹⁹М. Јуришић (2009: 208) наглашава да је више примера у којима изостаје везник *га*.

глаголом *ћу* у првом лицу једнине: ја *ћу га иду* (409) (Белић 1999). Тако је и у прешевском говору: *ће њијем, ће гођу, ће гођеш, ће узме, ће рекнемо, ће шетјаиће, ће сџанев* (Трајковић 2016: 494–495).

Аналитички футур с енклитиком *ћу* у 1. л. јд. забележио је Д. Барјактаревић у врањском говору: *ћу њричам, ћу скачем* (Барјактаревић 1965: 55) и М. Јуришић у пчињском говору: ја ли *ћу га дићу*, и ја *ћу кажу* (Јуришић 2009: 208). У нашој грађи нема таквих облика.

У неколико примера, у трећем лицу множине клитика *ће* аналошки се уопштава и комбинује са стандарднојезичким обликом презента, градећи хибридне конструкције: *ће буду, ће се грже, ће гођу, ће се иђрају, ће иду*.

Облик *џеваћев* специфична је симбиотичка форма првог и другог типа футурске конструкције: *џеваће + ће џевав*.

Уочена морфолошка варијабилност у говору млађе врањске популације показује да се у процесу језичке социјализације паралелно активирају дијалекатски и стандарднојезички модели. Притом не долази до механичког пресликавања модела, нити просте замене једног модела другим, већ до истовремене употребе, комбиновања и уопштавања елемената оба система, чиме долази до постепене реконструкције морфолошког система.

3. КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА КОРПУСА

Како анализирани морфолошке карактеристике говора млађе врањске популације показују варирање дијалекатских и стандарднојезичких облика, израчунавањем индекса фреквенције (ИФ) дијалекатских форми утврдићемо њихову заступљеност у говору наших испитаника.

Индекс фреквенције израчунава се према следећем обрасцу²⁰:

$$\text{ИФ} = \frac{\text{дијалекатски и стандарднојезички облици}}{\text{дијалекатски облици}} \cdot 100$$

Број забележених дијалекатских облика најпре се подели са збиром дијалекатских и стандарднојезичких облика, а затим помножи са 100. На основу добијене вредности ИФ закључује се о употреби дијалекатског облика – виши ИФ указује на учесталију употребу дијалекатског облика.

²⁰ Овај образац у својим социолингвистичким анализама користе Д. Јутронић и Ж. Бошњаковић.

Табела 1. Индекс фреквенције (ИФ) морфолошких дијалектизама

Језичке варијабле	ИФ
заменице и прилози с финалним <i>j, ja</i>	13,31
енклитички облици заменица	54,12
аналитичка компарација	10,43
наставак -в у трећем лицу множине презента	43,01
аналитички футур	92,45

Добијене вредности ИФ указују на различиту заступљеност морфолошких дијалектизама. Најнижи ИФ има аналитичка компарација (ИФ = 10,43), а затим и заменице и прилози с финалним *j, ja* (ИФ = 13,31), што би значило да су ова два дијалектизма најподложнија променама под утицајем језичког стандарда. Знатно виши ИФ имају наставак -в у трећем лицу множине презента (ИФ = 43,01) и енклитички облици заменица (ИФ = 54,12), што говори о њиховој релативној стабилности. Највећу стабилност показује аналитички футур (ИФ = 92,45) – његов индекс фреквенције показује да се врло ретко замењује стандарднојезичким обликом.

Различита стабилност морфолошких облика показује да морфолошка варијабилност у говору младих није случајна, већ је одраз селективне реорганизације граматичког система под утицајем социјалних вредности и престижа језичких облика, што је у складу са принципима социокултурног приступа Лава Виготског и варијационе социолингвистике Вилијама Лабова. Аналитички футур није друштвено стигматизована црта, мање је социјалне упадљивости, па је због тога млади не елиминишу из свог говора. Његова стабилност подржана је тенденцијом губљења инфинитива и успостављања футурске конструкције *йомоћни глајол хйейи у йрезенйиу + да + йрезенйи* на ширем подручју српског језика. Супротно томе, аналитичку компарацију и заменице и прилоге с финалним *j, ja* наши испитаници доживљавају као маркантније дијалекатске црте и зато их најчешће замењују стандарднојезичким облицима. Њихови стандарднојезички облици имају већи социјални престиж, те добијају примат у језичкој употреби.²¹

4. ЗАКЉУЧАК

Сprovedено истраживање морфолошких карактеристика говора млађе врањске популације упућује на интензиван процес реструктурирања

²¹ Варијације на морфолошком нивоу можемо сагледати и с аспекта принципа истакнутости и стигматизованости, који се такође заснива на социјалним вредностима варијанте – при промени кода прво се губе дијалекатске црте које говорник сматра друштвено најистакнутијим и најпрепознатљивијим (Богдановић 2009; Jutronić 2010; Бошњакковић, Књијар 2012).

морфолошког система под утицајем два конкурентска језичка обрасца, дијалекатског и стандарднојезичког. Квалитативна и квантитативна анализа потврдила је изражену варијабилност морфолошких облика, аналошка уопштавања и комбиновања елемената оба модела. Поједине дијалекатске црте показују већу стабилност (нпр. аналитички футур), док су друге подложније замени стандарднојезичким облицима (нпр. аналитичка компарација). Стабилност морфолошких облика условљена је њиховим социјалним вредностима – облици већег социјалног престижа постепено добијају примат у језичкој употреби, али и језичком структуром – употребу дијалекатске форме условљавају друге дијалекатске црте у речи, док стандарднојезичка флексија и стандарднојезичка лексика подстичу успостављање стандарднојезичких облика. У том смислу, морфолошко реструктурирање млађе популације представља резултат интеракције лингвистичких и социјалних фактора, у којој говорник овладава како граматичким тако и социјалним нормама језика. Дублетни, хиперкорективни и хибридни облици упућују на свест младих о релевантности и престижу језичког стандарда, али не и на његову потпуну интеграцију у граматички систем.

Постепено потискивање дијалекатских морфолошких облика део је ширег процеса језичких промена у урбаним срединама. Како је говор млађе популације значајан показатељ тих промена, спроведено истраживање показује да се морфолошки систем развија у правцу успостављања стандарднојезичких морфолошких облика.

Рад је понудио један модел анализе говора младих, који може имати примену у урбаној дијалектологији и настави српског језика на призренско-тимочком говорном подручју. Када је настава граматике у питању, посебно може допринети решавању значајних питања усвајања стандарднојезичке морфолошке норме на овом говорном подручју.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова, П. (1989). *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков сџюз*. Софија: Издателство наука и изкуство.
- Барјактаревић, Д. (1965). Фонетске и морфолошке особине врањског говора. *Врањски гласник*, II, 33–58.
- Барјактаревић, Д. (1966). Прешевско-бујановачка говорна зона. *Врањски гласник*, I, 173–218.
- Белић, А. (1999). *Дијалектии источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић, Н. (2009). *О лесковачком говору*. Лесковац: Лесковачки културни центар.

Бошњаковић, Ж., Књижар, И. (2012). Социолингвистички приступ неким морфофонолошким променама у говору Буњеваца Бајмока и Таванкута. *Српски језик*, XVII, 503–521.

Видоески, Б. (1962). *Кумановскиот јовор*. Скопје: Институт за македонски јазик.

Видоески, Б. (1998). *Дијалектните на македонскиот јазик I*. Скопје: МАНУ.

Јуришић, М. (2009). *Говор Горње Пчиње: гласови и облици*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Михајловић, Ј. (1977). *Лесковачки јовор*. Лесковац: Библиотека народног музеја.

Младенов, С. (1979). *История на българския език*. София: БАН.

Младеновић, Р. (2002). Треће лице множине презента у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Јужнословенски филолоџ*, LVIII, 41–63.

Павловић, Р. (1982). Облици деклинације и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат). *Српски дијалектолошки зборник*, XXVIII, 7–61.

Пецо, А. (1964). Говор источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник*, XIV, 1–200.

Пјанка, В. (1985–1986). Словенските извори на балканскиот компаратив. *Македонски јазик*, XXXVI–XXXVII, 95–109.

Попов, Б. (1984). Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу. *Јужнословенски филолоџ*, LX, 21–43.

Радић, П. (2000). О једној морфолошкој иновацији у савременом српском језику. *Исследования по славянским языкам*, V, 283–290.

Радић, П. (2003). О два аспекта балканизације српског књижевног језика. *Јужнословенски филолоџ*, LIX, 105–152.

Радић, П. (2004). Глаголске *ће*-конструкције у говорима Косова и Метохије. Балканистички аспект. *Јужнословенски филолоџ*, LX, 135–145.

Реметић, С. (1996). Српски призренски говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 319–614.

Станишић, В. (1985–1986). Балканизми у српскохрватском језику. *Баланика*, XVI–XVII, 245–265.

Станковић, Д. (2020). Употреба падежа у говору деце предшколског и основношколског узраста из Врања – социолингвистички приступ, *Узданица*, XVIII/2, 49–64. <https://doi.org/10.18485/uzdanica.2020.17.2.4>

Станковић, Д. (2021). Социолингвистички приступ неким фонетским карактеристикама говора младих Врањанаца. *Philologia mediana*, XIII, 703–725. <https://doi.org/10.46630/phm.13.2021.43>

Станковић, Д. (2022). Место нагласка у говору младих Врањанаца. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику*, LXV(1), 95–116.

Стевановић, В. (1969). Говор Пољанице. *Врањски гласник*, V, 399–422.

Стевановић, В. (1977). О језику главног јунака у *Кошћани* Боре Станковића. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику*, XX(2), 47–79.

Тома, П. Л. (1998). *Говори Ниша и околних села*. Београд: Институт за српски језик САНУ; Ниш: Просвета.

Тополињска, З. (1994). Инфинитив vs да-субјунктив у формули velle-футура. У: П. Ивић и др. (редакц. одбор), *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Београд: Институт за српски језик САНУ; Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 149–160.

Трајковић, Т. (2016). Говор Прешева, *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 284–578.

Чомски, Н. (1972). *Грамађика и ум*. Београд: Нолит

Jutronić, D. (2010). *Splitski govor – od vapura do trajekta*. Split: Naklada Bošković.

Labov, W. (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.

Labov, W. (1976). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Mirić, M. (2006). *Teorijski pristupi usvajanju jezika*. https://www.academia.edu/4094036/Teorijski_pristupi_usvajanju_jezika

Pijaže, Ž., Inhelder, B. (1988). *Intelektualni razvoj deteta*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Stanković, D. (2017). Future I in the speech of the Vranje's children in preschool and primary school. *Facta Universitatis, Series: Teaching, learning and teacher education*, I(2), 113–126. <https://doi.org/10.22190/FUTLTE1702113S>

Stanković, D. (2023). Dialectal features of youth speech in the Prizren-Timok linguistic area – degree of examination. *Facta Universitatis, Series: Teaching, Learning and Teacher Education*, VII(3), 415–429. <https://doi.org/10.22190/FUTLTE231130038S>

Tomić, D. (2007). Tragovi balkanskog jezičkog saveza u govoru Ostrovice u Vranjskoj kotlini. *Petličke sveske*, LXII, 196–203.

Vigotski, L. (1977). *Mišljenje i govor*. Београд: Nolit.

Dragana V. Stanković

University of Niš

Faculty of Pedagogy in Vranje

Department for Languages and Literature

MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE SPEECH OF THE YOUNGER POPULATION OF VRANJE

Summary: This paper analyzes the morphological features of the speech of young speakers from Vranje, focusing on the use of pronouns and adverbs with final *-j/-ja*, specific enclitic forms of pronouns (*gu, vu, gi, ni, vi*), analytic comparison, the third-person plural present tense with the suffix *-v*, and the analytic future. The aim of the research is to describe these features and to identify general tendencies in the development of the morphological system of the Vranje dialect.

The analysis shows that the informants use dialectal and standard forms of all examined morphological features in parallel, resulting in the emergence of hypercorrect forms (*debljija, radu, padnuće, pevačev*) and partial approximations to the standard, where one

element of the construction is replaced while the other retains the dialectal form (*spremaju se da spavav, će budu*). These forms indicate that the process of adaptation toward the standard is ongoing and takes place through the dynamic coexistence of variants.

The most stable dialectal feature in the speech of young speakers is the analytic future tense, whereas the least stable is comparison. The future tense is not socially stigmatized, and its stability is reinforced by the tendency toward the loss of the infinitive and the wider adoption of the construction *hteti (present) + da + present* in Serbian. In contrast, analytic comparison is perceived as the most salient dialectal feature and is therefore often replaced by standard forms.

The paper proposes a model for analyzing the speech of young speakers, which may find application in urban dialectology and contribute to the study of certain issues related to the acquisition of language norms in the Prizren–Timok speech area. The use of morphological features in the speech practices of young speakers highlights the need for greater attention to be devoted to the teaching of the future tense in this region.

Keywords: morphological dialectisms, Vranje speech, youth speech, urban dialectology.